

ՃԱՌ ԸՆԹԵՐՑԵԱԼ

Ի ՀԱՅԳԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻՍ

Տեսութիւն 'ի Գանձ Լեզուին Հայոց կամ 'ի
Ստեփանեան Բառարան :

ՎԱՋԱՀՄՏԻՑ և Թերացելոյ 'ի հըմ
տու թիւն նախնեացն գրաւոր աւան-
դից , և 'ի տեղեկութիւն հայրենական
բարբառոյն և 'ի Թարգմանութիւնս լե-
զուաց գործի բարգաւաճանաց դպրու-
թեան և մակացութեանց՝ ծանուցան
միշտ Րաւազիրք . զոր և այժմ յաճա-
խապէս տեսանեմք 'ի հրահանգասէր ա-
զինս նորանոր բառարանս յերկրեալ և
յարդարեալ ըստ իւրաքանչիւր լեզուաց
և գիտութեանց և արուեստից . և որ-
չափ յաճախեն մատենանքդ՝ այնչափ և
պէտք նոցին առաւել բացածանուցա-
նին . և նախնի երկասիրողացն յարզի
ջան և վաստակ , և գոհութիւնք մեծա-
մեծք արձակին որոց զառաջինն ըստ ազ-
գաց ազգաց ձեռն արկին հաւաքել զտա-
րերս խօսից , և հաւաքեցին զգիրս բա-
ռից , մինչ չե ևս էր դրոշմագիր արուես-
տին հրատարակեալ զմատենաս , և սա-
կաւուց և եթ հանդիպէր գտանել զօրի-
նակագիրս , և բառք 'ի բերանս յածեալք՝
տակաւ ըստ յառաջել ժամանակին 'ի
խորս նորին անկեալք անհետ լինէին :

Պանծան Հնդիկք և սխրանան Լա-
րոպէացիք ընդ երկհազարամեայ հին
բառարանս սրբազան լեզուի նոցա , ո-
րով ցայսօր կենդանի պահի սանսկրիտն
բարբառ վաղեմի . պանծալի և Պարսից
բառարան ճանաչի առ նոսա , այն որ և
'ի մերս ածանցեալ է լեզու և 'ի տիպ
արձանացեալ 'ի Վոստանդնու քաղաք :
Պանծանաց նոցին հաղորդել ամենայն
իրաւամբք արժան է և զմերոյ ազգիս
բանասէրս , որք անդստին յԺԳ և յա-
ռաջնոց իսկ դարուց ձեռն արկին հա-
ւաքել և յօրինել բառարանս հայեցիս ,
կամ լուծմունս գծուարին բառից կար-
գել , որպէս գրոյն Ռիլմի , Վաղլենու
սի բժշկականացն՝ որոյ մատենան չիք

արդ 'ի միջի մերում , Սարգան գրոյ՝
այն է Եղիշէի պատմութեանն , և այլոց .
և հնագոյն քան զոսա Թուին ինձ հո-
մերական անուանեալ կամ քերդողա-
կան բառից բառարանք , սուղ ինչ կըր-
սեր քան զ(Ս)արգմանչացն դար կամ զոյգ
նմին , քանզի լուաք 'ի համբաւուց և
բառարանս յանուն (Ս)արգմանչաց : Եւ
Թէպէտ որ արդ 'ի մեր ձեռս կան նախ
նեաց բառագիրք համառօտք իցեն և
ոչ քաջ մեկնողականք , գոյ կարծել թէ
և ընդարձակագոյնք քան զնոսին կային
և գուցեն իսկ ցարդ և երեւիցին 'ի ժա-
մանակի իւրեանց . ընդ որս և այլ բա-
ռարանք յօրինեալք 'ի յետին դարս , զոր
օրինակ Սաղաքիայ դպրի առն բանա-
սիրի և ընթերցողի , որոյ չկայ առ մեզ
գործդ այդ , և ուրեք ուրեք յիշատա-
կեալ բառարանք , զոր օրինակ 'ի վանս
Վաղատիոյ , և այլուր :

Իսկ 'ի ծանօթիցն մեզ ազգային Րա-
ւարանաց՝ ճոխութեամբ բառից , և
պատշաճ դասաւորութեամբ , և լատին
Թարգմանութեամբ , քաջ 'ի բաց գերա-
զանցէ զայլովքն՝ Հայկազնեան Րաւա-
րանն Ստեփանոսի Ստեփանեան վար-
դապետի Սօլքեանց Վամենիցացոյ .
որոյ համբաւ վաղ ուրեմն հասեալ առ
մեզ հանդերձ մասամբ ինչ փոքու գոր-
ծոյն՝ աճեցուցանէր զփափագ բոլորին
ևս ծանօթութեան , որում և հասար
անագան յետ գլխաւորելոյ տպագրու-
թեան մեծիս մերոյ Հայկազեան Րա-
ւագրոց :

Եղիշէ ապաքէն կաճառդ արգոյ , քա-
նի փութով և յօժարութեամբ զամս-
օրեայ ժամանակ գումարեալ համօրէն
բանասիրացդ պարապէիք յընդօրինա-
կութիւն հարուստ մատենին . իսկ իմ
ոչ ժամանեալ ձեռնտու լինել յայնժամ
վաստակոցն՝ միտ դնէի համբաւուցն , և
եթէ ոչ խաբիմ լէի յոմանց ստգիւտ
և երկբայութիւն զհաւատարմութենէ
մատենագրին , և զվկայութեանց հե-
լէն և հռում օրինակագրաց , իբրու-
թէ ինքնաձեռնաբար Թարգմանեալք
կամ կեղծեալք իցեն 'ի նմանէ , և այլ
ինչ այսպիսիս , որովք ոչ ըստ ականկա-

լուծեան յուսոյն թուէր Կտեալ գործն :
 Իսկ իմ յառաջ քան զայս ամ մի և կէս՝
 կամեցեալ զանտիպսն առ 'ի մէնջ հա-
 ւաքել զբառս՝ ընթերցայ սիրողաբար
 զբովանդակ մատենան ծայր 'ի ծայր ,
 հաւաքելով զբառսն և զպատմական
 գրուածոց հատուածս՝ զորոց չունիմք
 զբնագիրս : Եւ 'ի քննելն ոչ ըստ նախ
 կարծեացս կեղակարծ կամ վարկպարա-
 զի ինչ այնուհետեւ երեւեր ինձ սովերն
 այն , այլ մանաւանդ գովելի և ազնիւ
 վաստակ : Եւ այժմ աղաչեալ յումեմնէ
 եղբօրէ հասարակել բանասիրաց զիմ
 տեսութիւնս զմատենէն՝ ահաւաղիկ
 առաջի առնեմ կարճ 'ի կարճոյ , զանց
 զբազմօք ևս արարեալ խնդրովք , զորս
 ոչ իսկ ունէի 'ի մօտ քննել յընթերց-
 ման իմում , զայսոսիկ միայն գլուխս բա-
 նից . 'Եւ իսկ , թէ ընդէր յոմանց 'ի մէնջ
 կեղակարծելի դատեցաւ մատենան ,
 կամ թէ որչափ հաւատարմութեան ար-
 ժանի իցէ հեղինակն . Բ , թէ ո՞ր իցէ
 հեղինակն և ուստի կամ ո՞ր հաւա-
 քեաց զբառսն . Գ , թէ այնոքիկ իցեն
 թարգմանութիւնք յունականք և լա-
 տինականք . Դ , թէ ինչ պատմական գը-
 րուածոց յիշատակք 'ի նմա . Ե , Եւ
 զինչ այլ նշանաւոր բանք կամ աւանդու-
 թիւնք կամ ականաւոր մատենագրաց
 վաստակք յիշատակեալք անդանօր :

Ա . Կեղակարծ առ ոմանս երեւելոյ
 բառագրոց Ստ . Կամենիցացոյ ես ոչ
 գտանեմ այլ պատճառս , բայց գուցէ
 զայն՝ զի ուրեք ուրեք ըստ խելաց իւրոց
 առնէ ստուգաբանութիւնս բառից ոչ
 հաւանելիս . սակայն յայսմ թերութե-
 նէ և ոչ զոր ւզատ համարիմ 'ի ստու-
 գաբանից , զոմն առաւել և զոմն նուազ ,
 և բազում ուրեք զիմաստունս անգամ
 հակակարծիս յայդոսիկ : Սիւս ևս
 պատճառք անհաւանութեան թուին
 ինձ եղեալ անուանք և վկայութիւնք
 անծանօթ հեղինակաց կամ թարգմա-
 նութեանց Լատին և Յոյն մատենա-
 գրաց . բայց ես ոչ համարիմ իրաւացի
 զպատճառսդ . քանզի և ոմանք յազգային
 հեղինակաց յիշելոց անդ և մեզ անծա-

նօթ եղելոց յայնժամ՝ ծանօթացան
 յետ այնորիկ արգասեօք ուղեւորութե-
 եղբօր մերոյ Ս . Տ . Երեսիսի Ս . Սարգ-
 սեան , և ցուցակաւ մատենից դիւա-
 նայն Եւմիածնի , և քոյ յոյս թէ և
 այլքն ոչ իսպառ բնաջինջ լեալք՝ գէթ
 ըստ մասին յայտնեսցին : Իսկ օտարազ-
 դի մատենագրաց վկայութիւնք՝ ոչ այն-
 պէս ցանկագոյն են՝ որչափ կարծինն ,
 այլ բաց 'ի միոյ կամ յերկուց՝ յողովիցն
 երկու և երեք վկայութիւնք հազիւ
 գտանին , վասն որոյ թուի ինձ թէ ոչ
 զողջոյն մատենան թարգմանեալ ցու-
 ցանեն ; այլ հատուածս ինչ 'ի նոցուն՝
 ուրոյն կամ 'ի կարգի բանից այլոց ինչ
 գրոց իբր կոչումն կամ ընծայութիւն ,
 յեղեալս 'ի հայ 'ի նախորդաց Ստե-
 փաննու յաշխարհի անդ Լեհաց :

Դարձեալ և այլ պատճառք ընդ կար-
 ծեօք արկանելոյ զհաւատարմութիւն
 բառագրոցիս՝ երեւին կրկին թարգմա-
 նութիւնքն Ստեփանոսի , թղթոցն ա-
 սեմսրբոյն Գիորգիսիոսի և Յովսէպոսի
 Եւրայեցւոյ՝ 'ի Լատինականէն . բայց
 առ 'ի զօրաւիզն կարծեացդ գործ է
 նախ ցուցանել թէ նոյն իցեն թարգ-
 մանիչդ այդ Ստեփանոս և բառագրիչն ,
 որպէս ցարդ թուէր և ինձ իսկ գըլ-
 խովին :

Բ . Բանգի ոչ ուրեք գտանեմք ոճով
 ինչ գրեալ զվարուց Ստեփանոսի բայց
 միայն յԵւաքել պատմիչ , որ ճառէ զե-
 րիտասարդութենէ Ստեփանոսի Սար-
 գապետի Լուսեւոյ ցամտեառն 1622 ,
 և զի դարձեալ չիք յօրինակիս մերում
 յառաջաբան կամ յիշատակարան Բա-
 ռարանին , զորմէ խնդիրս է , դժուա-
 րանայր լուծումն տարակուսանացս . և
 որք 'ի մէնջ յիշատակ ինչ զՍտեփանո-
 սէ արարեալ են ուրեք ուրեք , միոյ առն
 վաստակ զրեն և զթարգմանութիւնն
 և զբառարան , և մի միայն Ստեփանոս
 ճանաչեն . բայց 'ի մերոյս մեծէ բառա-
 գրոցէ յԵրեւանն Տ . Սարգապետէ ,
 որ 'ի սկիզբն հայկազնեան Բառարա-
 նին 'ի տեղեկութեան անդ զմատենա-
 գրաց յորոց զբառսն հաւաքեալ է , իբր-

կին ասէ Ստեփանոս Լեւոնյան, և ըզ-
 Ռառարանն երիցուն ասէ, այլ չասէ
 զոր 'ի Թարգմանութեանցն նորա արա-
 րեալ և զոր կրսերոյն, և թէ ո՞ր կրսերն
 այն իցէ: Լեւոնյան 'ի քնին մտեալ գտի
 զՍտեփանոս զյիշատակեալն յԼեւոնյան
 երիցադոյն գող, և է նա ծննդեամբ 'ի
 Լուի կամ 'ի Լեւոնյան քաղաքէ Լե-
 Վոյ, յազնուական տանէ, և սա է
 Թարգմանիչ Յովսէփոսի, սրբոյն Վիո-
 նիսեայ, բնազանցականացն Լեւոնյան
 տեղի, Հայեւոյ Սարուց և Ռուբաս-
 տանի աղօթից. սա յԼեւոնյան եկեաց
 և անդ աթոռակալ եղև Յակովբայ
 կաթողիկոսի Գ, և տեղապահ յետ
 մահուան նորա, և անդ մեռաւ յամին
 1681 և կայ Թաղեալ 'ի Հռիփսիմեանց
 տաճարի: Իսկ կրսերն Ստեփանոս մակ-
 անուանի Ստեփանեան Սողբայ կամ
 Սողբեան, և սա 'ի Լեւոնյան. բայց ոչ
 'ի Լուիայ, այլ 'ի Կամենիցայ, որպէս
 նշանակեալ է 'ի գլուխ Ռառարանին,
 սորա է և Տրամաբանութիւնն Լուի-
 ցոյն կարծեցեալ, քանզի և յաւարտ
 սորին նշանակեալ է Ստեփանեան մակ-
 անունն: Սա էր աւագ երիցանց եկե-
 ղեցոյն Կամենիցայ 'ի սկիզբն ժ. Բ. դա-
 րու, և ինդրէր զնա Սարգան Յով-
 նանեան կարգել իւր յաջորդ յարք-
 եպիսկոպոսութեան Լուիայ: Լեւոնյան
 ինքն է հեղինակ բառագրոյն, որ և
 Ռազմապայծառ և Ետուածաբան վար-
 դապետ կոչի 'ի խորագրի անդ բառա-
 րանին:

Չիք երկբայել զի հայրենիք ծննդեան
 հեղինակին մատակարարեցին նը-
 մա զմատենան. քանզի 'ի նուազել ի-
 մաստասիրութեան 'ի Հայոս և 'ի վարա-
 տական լինել ազգին, ընդ բազմութե
 'ի Լեւոնյան 'ի Լեւոնյան ապաստանեցան և
 մուսայիցն սովորեցր. զԼեւոնյան որ նա-
 խահաւք են գաղթականին Հայոց 'ի
 Լեւոնյան, ասէ պատմութիւն մի նոցին՝
 զրասէրս յոյժ լեալ անդստին 'ի բնիկ
 հայրենիսն իւրեանց, և զրենով իւրեանց
 գաղթեալ 'ի յօտարութիւն, գտանեմք

և 'ի յիշատակարանս՝ զյորովից 'ի Լեւոնյան
 հայրենի գրոց վրոյցս. բերեալս նախ
 յԼեւոնյան և ապա 'ի Սոյ և յայլ կող-
 մանց կողմանց 'ի Լուի, 'ի Կամենից, 'ի
 Օռուսիա, 'ի Ռուսիա, 'ի Գաղղեր,
 'ի Սիւրի, և այլն. յորոց 'ի Լուի միայն
 աւելի քան հազար ձեռագիր մատենաք
 գտանէին յաւուրս Կիւոյ, զորս ցը-
 րուեաց և վաճառեաց նա, բայց և յետ
 նորա գտանէին մնացորդք ոչ սակաւք,
 յորոց և յիսնիւ չափ յետ հարիւր և ա-
 լելի ևս ամաց մահուան Ստեփանոսի
 փոխադրեցան այսր 'ի մերս Թանգարան:
 Լեւոնյան և 'ի սոցանէ օգտեցաւ Ստեփա-
 նոս որպէս ինձ Թուի, և արար զերկ-
 հատոր Ռառարանն Հայ և Լատին,
 Լատին և Հայ: Բայց 'ի մերոց բնիկ
 նախնեացն վաստակոց՝ ունէր Ստեփա-
 նոս 'ի ձեռին և Թարգմանութիւնս ինչ
 սակաւս 'ի Լատին գրոց, արարեալս
 որպէս վերագոյնդ ասացի՝ 'ի յառաջնոց
 քան զինքն եղելոց 'ի Լեւոնյան ուսումնա-
 սէր հայկազնեայ: Իսկ եթէ գոյր ար-
 դեօք 'ի ձեռին նորա և Ռառագիրք 'ի
 նախնեաց յօրինեալ, թէ և Թերակա-
 տար, ոչ կարեմ ասել ինչ ստուգիւ,
 թէպէտև միատարր ձուլուած բառա-
 րանին նորա՝ չտայ զհաւաստիս կար-
 ծեացդ, այլ իւր գործ զբովանդակն ցու-
 ցանէ. քանզի և հին բառարանք զոր
 մեքս ունիմք՝ բառս լոկ ունին և ոչ վը-

1 Առաքել ԻԸ. « Ի մէջ եկեղեցոյն կայր գան.
 » ձառուն, և 'ի նմա գիրք և անթիւ յոյժ բազում,
 » գրեանք աւելի քան զհազար փերթ, ամենայնքն
 » ընտիրք և պատուականք և վարդապետականք.
 » յորս էին ոսկէտուփ Աստուածաշունչք և ա-
 » լետարանք և շարականքք և այլ գրեանք բա-
 » զումք: « Բազում գրեանք և անթիւք 'ի
 » նորին վաճառելոցն՝ եկին յերկիրս հայոց և առ-
 » մեզ հասին »:

» Յետոյ զամեն գրեանս ժողովեաց (Կիւոյ)

Որ 'ի գրատանն էին պահած,

Անգիւստ գրեանք որ Լուի կային.

Սըսոյ խազնիցն ելեալ էին »:

Պատմ. Կիւոյ:

» Թու. Ռ. Բ. Բ. Ոմն լեկադ Հռովմայ փափայլեն
 » եկաւ 'ի Կամենիցս . . . զհայոց գրեանքն ուր
 » և որչափ գտաւ, զամենքն զնորագիրն նոսրեց
 » և գիր էառ »: (Ամ տետուն 1564) Տարեգիրք
 Կամենիցայ:

կայուծիւնս , իսկ առ սմա վկայուծք
եղեալ են բառքն , վասն այնորիկ և ոչ
գտանին անվկայ բառք չին բառարա-
նաց : Այլ արդ մատիցուք յերրորդ գը-
լուխ խնդրոցս , թէ ո՞րք իցեն թարգ-
մանուծիւնք յիշատակեալք 'ի Ստե-
փանոսէ :

Գ . Վիխաւորք 'ի թարգմանուծեցդ
են Ստինականք , երկու կամ երեք
մատեանք . յորս զառաջին տեղին ունի
Աշխարհագրուծիւն ընդարձակ , յորմէ
բառս յորովս քաղեալ է , և բազում ինչ
յայնցանէ պիտանիք են 'ի թարգմա-
նուծիւն նորագիւտ իրաց և գործեաց ,
որոց վասն առ մեօք նորանոր հնարին
բառք . այսպիսիք են , օրինակ իմն ,
Հրետ փոխանակ թնդանօթի կամ հրա-
նօթի , Ալեից կամ Աճուղ՝ փոխանակ
խճողակի , Ախաւեղ , զորոյ ցարդ ըզ-
բարդեալն գիտեաք Ախաւեղագէս .
Անաւորիլ որթոյ . և այլն և այլն : —
Բ . Ստեան է Պլինիոսի բնական պատ-
մութեանցն , և այս ևս յետին դարուց
թարգմանուծիւն զոյգ ընդ Աշխարհա-
գրութեանն , այլ ոչ խանգար և աղցի-
փեղց որպէս զնորոց անուանեալ շարա-
գրութիւնս . և թուի ինձ ժՁ դարու
կամ թէ ժԵՆ թարգմանուծիւն : —
Դ . Ստեան , այլ ոչ որպէս զառաջին
երկուսդ յաճախաբար է Պատմ . Տա-
րեկ . որ թուի տարեգրական կամ Ժա-
մանակագրական պատմութիւն , նման՝
այլ որիչ 'ի պատմութեան ֆրա Սար-
թինայ թարգմանելոյն 'ի Աերսիսէ
Պալեանց : Արտաքոյ երիցս այսոցիկ
յիշին սակաւ ուրեք Աիկերոն , Սենե-
կա , Տերենտիոս , Աիպրիանոս , Պրոս-
պերոս , գուցէ և այլք զոր ոչ յիշեմ
արդ , այլ մի կամ երկու կամ երեք վը-
կայուծիւնք միայն են 'ի սոցանէ , և
որպէս կանխեցի ասել , 'ի հատուածոց
ինչ առաջնոց թարգմանութեանց կամ
'ի նախալիշեալ Ստին գրոցդ թարգ-
մանութեանց առեալք թուին : Այս-
պիսիք թուին ինձ և վկայութիւնք 'ի
Սիրգիլեայ՝ երկեակ միայն , և են մի՛
յճնէականէն յԳ գրոց , այս բան .

“ Եւ ըզքեզ թողում հողմոց Սելինիս արմաւե-
նոս , ” 1 .

զոր մերս հոգեկից Շիրակայ արքե-
պիսկոպոս՝ թարգմանեալ ունի

“ Անդրր լըբեալ թողի և զքեզ իսկ 'ի բաց
Արմաւաստանըդ Սելինոն ”

և միւս 'ի Սշակականացն յԱ գրոց ,
այն են տողք 71 և 72 .

“ Իբր թէ ոչ եղիցի գետինն ատոք ընդ Արջա-
գեաւ , ”

” Բայց բաւ եղիցի յայն ինչ ակօսիւ կախեալ , ” 2 :

զոր նորս մեր քերդողահայր Ագգրա-
տունի փոխեալ է այսպէս .

“ Իսկ յուռթի և արգաւանդ թէ հող ջիցէ ան-
դաստանիդ ”

” Խարխարել յակօս Ժանծաղ շատ լիցի յէլս Ար-
ջապանին , ” :

կայ և տող մի այսպիսի

” Անդէական մատակաց ստեամբքն սնանիւր , ” :

և կոչումն գրոցն է Պատ . Ս իրգ . որ
թուի Պատմութիւն Սիրգիլեայ : Իսկ
'ի հոմերոյնէ կէս տող միայն գտի ես
'ի Ստեփանեան բառարանին , և է այս .

” Յանտոսս արկին զԱմենացանցն , ” .

որ և թուի ինձ յՈղիւսականէն , 'ի հա-
տուկտիր թարգմանութեանց ուստեք :

Յայլոց օրինակագրաց Յունաց՝ 'ի
Պղատոնէ լիկոյ գտի վկայութիւնս
սակաւս . և գիտեմք զի գոյր մեր առ 'ի
նախնեաց թարգմանութիւն լայնաճա-
կատ իմաստասիրին , և գտանեմք առ 'ի
յետնոց վկայութիւնս անտի բերեալ ,
որպէս 'ի Ամբրոնոսցւոյ , 'ի Սարգա-
նայ , և այլն . եհաս և 'ի մեր ձեռս
մասն մի նորին գործոց , ոչ գիտեմ 'ի
Սագիստրոսէ՝ եթէ յերիցադունէ ու-
մեքէ թարգմանեալ . չասէ Ստեփանոս
զանուանս գրոցն ուստի զվկայութիւնսն
առնու , և են սորա * .

Ագգրանեաց զիս թշնամոյն բռնութիւն :

Կայ թափիցն , ոսկերիչն , ասրաւոր :

Կեաս յաշաղապէս , խօսիս ատեւաբար :

1 Teque datis linquo ventis palmosa Selinus.

2 At si non fuerit tellus faecunda, sub ipsum
Arcturum tenui saterit suspendere sulco.

Զովարդեօք արտակոչել աստ կամիս 'ի գուրս :
 Զսլաքս 'ի Բաբանատեղէն արկից 'ի ներքս :
 Գաղթոտ սեղիք . Գաղթոտ լերինք :
 Նկատեա յԵղնգնեկէ մինչև ցծայր հերաց 1 :

Մատիցուք արդ տեսանել եթէ զինչ ինչ 'ի մերոց հայրենի մատենագրաց ցանկալիս ունիցի Ստեփանոս . յորս՝ որպէս և 'ի սկզբան բանիս յառանձին դաս զատուցի, Պատմագրութիւնք են ցանկալիք ինձ քան զամենայն մատենագրութիւնս նախնեաց :

Դ . Եւ ըստ բաղդի ճոխագոյն են 'ի Ստեփանեան Ռաւարանիս թիւ և վըկայութիւնք ցանկալի պատմաց, զորս չունիմք մեք այսօր 'ի ձեռին . վասն այնորիկ և զսակաւ շիթս բանիցն իբրև յանապատէ ժողովեալ 'ի քիմն պապականաւ՝ առաւել ևս տոչորիմք աղբերացն անձկաւ : Գլխաւորք 'ի պատմացս ըստ պատուականութեան հնութեանն և ճոխաբանութեան թուին ինձ հինգ կամ վեց, և այլք տանիւ չափյետ նոցա, զորոց անուանս մի ըստ միոջէ կարգեցից, հակիրճ տեսութեամբ զմիոյ միոյ 'ի նոցանէ :

Ա . Ի պատմացս է Դ գիրք Սուրբ Խորոհնեցոյ, զորմէ յայլում նուագի եհաս ինձ խօսս առնել 'ի Շեմարանիս, և տպագրութեամբ իսկ հրատարակեցաւ՝ վասն որոյ և աւելորդ աստանօր դառնալ ինձ 'ի նոյն :

Բ . Յովհաննէս Պատմիչ . ոչ Սամիկոնեանն և ոչ կաթողիկոսն, թուի թէ և ոչ ճգնաւոր վարդապետն Վոգեւն՝ զինա զիւրոց ժամանակաց զդէպսն՝ աւսեն գրեաց, այլ՝ այլ ոմն և հնագոյն քան վնոսա . քանզի ոչ գտանի առ նմա յիշատակ այսր քան զե դար, և թուի 'ի հինգ գիրս տրոհեալ զգործն . զհայկազանց ճառէ և զՂըշակունեաց՝ ոճով և մանրամասն քան զԽորոհնեցին, որպէս է գուշակել 'ի նշխարաց բանիցն . յորս յիշէ նա զՀոսադրաբար խօսելն հայկայ, զՎնայն Ռեւայ տեղաշարժել զնա, զհեծելոցն սրաթևութիւն

առ Ռեւն հասանել (զօրաց նորա) . և բազում ինչ բնականս և սովորոյթս, զոր օրինակ Ռազմաժայռ լերինք Վորդուաց, լերինք ծխողք երևեալք 'ի յորդանձրեաց, երեքեղջերեայ ոչխարք, Սուկաղգեաց երթևեկք 'ի պաղատան, հրանկարութեան արուեստ, Շնարակագոյն փաղփիւն երանգոց, Սնգուրեղէն երփնիւք զարդարեալ առագաստք, ապարանք Վուաբատակօք յօրինեալք, Սպասիկք և գահաւորակք զոհարանաց, և այլն :

Գ . Սեբրովայ Պատմիչ . և սա հնագոյն քան զյրէցն որ 'ի ժ դարու գրեաց զպատմութիւն մեծին Ներսիսի, յաճախ 'ի սմա հռովմայեցւոց լինին յիշատակք, որպէս Գայոս ապա բդեշին Գաղղիոյ, Յանցակերպ պատմութեանք հռովմայեցւոց, բազում Լեգէոնաց զօրս 'ի Սիջագետս առաքել և այլն : Ի հայկականացս յիշին Սմբատ՝ որ գերկիրն ագուռեաց (զբռամբ ած) Սարաց, Ռաբէէն 'ի յօթափական ելեալ ձի, յիշի և սուրբ Ներսէս, և յորոս ոմն Լզար և ոստնագին մարմնով . և բազում ինչ սովորոյթք և արուեստականք . որպէս, Չամչագինի Սրաց, Սարխեայ տուփ, Որմոց յախճապակումն, Հցաշինութիւն պարսպաց, Վարակու տեղւ ամրացուցանել զկաթողիկէն, Սիւնք 'ի ծիրանեքարէ, Խատիվայք յարևմտից, հերական չուանք, և այլն :

Որիշ 'ի սմանէ թուի ինձ և այլ Պատմ . Սեբր . յիշատակեալ 'ի Ռաւարանիս, հանգերձ թուով գլխահա մարոց որ ժամանեն ցխթ . և կարծեմ զսա վարս սրբոյն Սեբրովայ՝ զատ 'ի պատմութենէ Վորեանն . քանզի և 'ի ցուցակի մատենից յժմիածնի յիշի պատմութիւն վարուց Սեբրովայ առանձինն 'ի Վորեան պատմութենէ :

Դ կամ Ե . Սատթէոս Պատմիչ . ուրիշ յՈւհայեցւոյն պատմութենէ, այլ թէ և հեղինակն որիշ իցէ ոչ ունիմ հաստատել . քանզի ամենայն օրինակք Սատթէի պատմութեանն որ առ մեզ գտանին՝ 'ի Իւ կամ Իթ գլխոց սկսանին 'ի Ն թուականէ հայոց, և գուցէ ա-

1 Վկայութիւնք միայն յԱ-Ե տառիցն են :

2 Բազմակէս (Թ . 69) :

ուաջին ԻԸ գլուխը բանիցն իցեն յիշատակեալքն առ Ստեփանոսի, յորս յիշի՝ Ղազէս ոմն զօրավար՝ զոր ոչ գտանեմ առ այլ պատմիչս, Բակուր ոմն լըջազոյն աչօք, և այս այն Բակուր է՝ զորմէ և այլք ՚ի պատմիչաց ցանկագոյն զրոյց առնեն, և թուի այր նշանաւոր՝ Հայոց կամ Սրաց արքայ կամ նախարար, և Սարգիս ոմն ռոճկապետ, զոր և այլ ոմն յիշէ պատմիչ, որպէս տեսցի ՚ի մօտոյ. յիշէ Սատթէոս յաճախ և զինուորական բանս և սովորոյթս, զոր օրինակ Բուքրապետը, Բուքրական զօրք, Բաղմափորաց զգերգաւն փոսել, զՉողս սայրասել և ՚ի հրոսակն դիմել, Օարկոցաւ զՍարբուտս բաղխել, Թակակոփել զերկիր նաւ զցիցս յափն գետոց, Կապարել զՍրճաքար վէմն, Սայրաձիւթով պատել զտապանն, Ղարմանդաւոր վերանոց, և այլն :

Զ. Սիսիթար Պատմիչ, որ և Լնեցին թուի ինձ, քանզի ժամանակագրապէս ասի զսմանէ գրեալ զպատմութիւնն. և ՚ի հատուածս աստ առ Ստեփանոսի՝ յիշատակին “Լնուածն շըջմունք ժամանակաց, և Սիպասանութիւնն Լստեբայ. իսկ զարմանալի այս է զի գլխաւոր մասն պատմութեանն նոյն թուի ընդ վերոյ նշանակեալ պատմըչի Սատթէի, գուցէ թէ և մին ՚ի միւսոյն առեալ. քանզի յիշի և ՚ի սմա յանուանէ Բակուր միայն երկիցս, և Սարգիս պանդոկապետութեան պաշտամաք, զոր Սոճկապետն կոչեաց միւսն, և զոր նա Սայրաձիւթով պատեալ տապան ասէր, զնոյն թուի սա ասել, “Օ տապանակն մոմաձիւթեցին և արկին ՚ի Կուր գետն”, Յիշի առ սմա և Սաթինիկ Տիկնական պատուոյ հասեալ, և Տիգրանայ ուրումն հրամայել բաղխտորագործաց առնել բաբանս, ունի և այլ զինուորական բանս և սովորոյթս ընտանեկանս :

Է. Ստեփանոս Պատմիչ. ոչ Լսողիկն և ոչ Ուպելեանն, այլ հնագոյն և հընագունից ճառող, նշանաւոր և սա. որոյ գլխաւոր ճառ պատմութեանն թուին ժամանակք Բ. Լրտաշիսի, զի

զԼրտաշատայ և զՍմբատայ երկիցս բառքն ածեն վկայութիւն, և ոչ բնաւ զայլ յատուկ անուն. յիշի առ նմա և հայրապետական թագ յեռեալ աւամբք պատուականօք, և այլն :

Ը. Օ ենոր Պատմիչ. որ գուցէ նոյն իսկ Ղազն իցէ Լսորին, այլ հատուածք բանիցն բերեալք ՚ի Ստեփանոսէ ոչ գտանին ՚ի ծանուցելումն մեզ պատմութեան. յանուանէ յիշի առ սմա միայն Ղարեգին ոմն դաւող ՚ի Խախարայի կամ ՚ի Խախարայի տան սպանեալ :

Թ. Ժ. Լազնիկ Կողբացի և Յ. Լազնկայեցի. յետոյ ուրեմն կարգեցի զսա, քանզի զառաջինն ընդ դատաստանաւ թուեցաւ մատենագրիս վիպասանէն. որ զի բազում ուրեք առ Ստեփ. գրի Եղնի. մարթ էր և Լազնկայեցին Յովհաննէս ձգել զկարծիս, զի և զսա գիտեմ պատմագրեալ զՍարս Լուսաւորցին մերոյ, զատ ՚ի ներբողէն, գուցէ և այլ ինչ, կամ թէ զերկոսին ընդ մի շիթեալ. բայց և ուրեք ուրեք մեկին գրին առնուանք նոցա. չորիցս յիշի յայտնապէս Լազնիկ Կողբացի. ու թիցս կամ առաւել Լազնիկ. հնգիր կամ վեցիր՝ Լազնի. և բանքն պատմականք են բազում ուրեք, թէպէտ և չիք անուն յատուկ, այլ և թուին ինձ թէ սրբոց արանց պատմութիւնք իցեն և ոչ արտաքնոց անձանց. միանգամ և եթ յիշի Լազնի. Գ. պատմութի, որ է Գ. գիրք պատմութեանց, և բանն է՝ “Լսմեական զօրքն ՚ի ճսկատ դարձան”, իսկ զՅովհ. Լազնի. մի նուագ գտի յիշատակեալ պատմական բանիւ, որ է այս. “Լ ձին խամթաւոր նստեալ վազէր”, Լրդ յայտ առմենայն հաւանական երեւի երկուս աստանօր պատմիչս տեսանել և ոչ մի, թէպէտ և պատմութիւնքն երկարք իցեն կամ ոչ, և այս են վկայութիւնք բանիցն և անուանցն նշանակութիւնք*.

Եղնիկ Կողբ. Լսէ թախանձ մեզ եղեր խնդրելով զայդքան դրամն :

Լուսաւել գտաւ քան զհամարականն Պղատոն : Եղնիկ. հեծաւ յոստնաւոր ձի, բայց ՚ի թօթափելոյն խօթացաւ :

Պարգէն նմա զասացեալն Մուկուլայ տին. զոր և . . .

Պատուեն զնա հիւրընծայիւք :
Հարին զսուրբն խթանաւոր վարդաբ :
Յաստեացս վաղահասութար փոխի :
Եզնիկ . Առ ժամ մի տեղի տայ ընդգիմաբանից :
Եբեր նմա խանկաւ գալար թուզ :
Որպէս զփայտ հերձանելի՝ զքարինս ճեղքէր :

ԺԱ . Համամ . Գիտեմք զի և Հա-
մամի վարդապետ Լընէլեայ մակաձայ-
նեալ զրեաց պատմութիւն . և յայն
պատմութենէ կարծեմ զյիշատակեալսն
առ Ստեփ . զսակաւ տողս առանց յա-
ւելլոյ զՊատ . ստորագիր պատմացն . և
են տողքն * .

Նոխազերգութացն ետ արժանաւոր ընծայս :
Երթային քառասնեակք և դոյնպէս դառնային :

Իւրէ Ստեփ . և այլ վկայութիւնս 'ի
Համամայ , այլ յարէ 'ի նոյն և զԻւր .
մասնիկ , նշանակ քերականութեան նո-
րա . իսկ եթէ ասիցէ որ և զայս յիշեալ
տողքս 'ի քերականէն լինել և մոռա-
ցեալ զմակդիրդ , ես ոչ պայքարիմ :

ԺԲ . Հակոբ պատմիչ . դուն ուրեք
յիշի , և 'ի բանս նորա գոյ անուն Լե-
ղեստինոսի (պապի) վասն որոյ և յետ-
նոց դարուց մատենագիր երևի :

ԺԳ . ԺԴ . ԺԵ . Պատմութիւնք Սրաց ,
Լըռանից , և Ղաւրիժու . յաճախու-
գոյն են վկայութիւնք յառաջնոյն , թէ-
պէտ և ոչ առատք , և թուի զատ 'ի
պատմութենէ անտի ջուանչերի զոր
մեքս ունիմք , թարգմանեալ յԺԳ դա-
րէ , որպէս հաւանելի է :

ԺԶ . և այլն . Հիշին առ մի և եթ-
նուագ Պատմ . Ըիր . որ է պատմու-
թիւն Ըիրակացոյն , զի և սա ընդ
պատմիչս Համարեալ է 'ի Սիսիթարայ
Լըրիվանեցոյ , գոն և առ մեզ յա-
նուն սորա կամ կարծեօք՝ բանք պատ-
մականք : Եւ բանն զոր ածէ Ստեփ .
է այս . “ Եկին համարառութն առ գոր-
ծակալս , ” :

Նոյնպէս Պատմ . Լըրիան . որ եթէ
ոչ իցէ վրիպակ գրեալ , գուցէ զԼըրի-
սէ կամ զարիանոսաց հերձուածոյն
բանք՝ իցեն : — Ղարձեալ Պատմ .
Լաթ . որ թուի համառօտ բանիւք դա-
սակարգութիւն կաթողիկոսաց որպի-
սիս ունիմք և մեք զանազան ոճով : Հի

շի զմի նուագ և Սիւս . Պատ . այլ
պարտ է ընթեռնուլ Սիս . Ղատ . քան
զի վկայութիւնն “ Պոյգ տայ դատե-
րացն , ” 'ի դատաստանագրոց Սիսիթա-
րայ է Գոյին : Իցեն թերևս և այլք
այսպիսիք աննշանք , որք վրիպեցան յի-
նէն կամ զանց արարան 'ի հաւաքմանս :

Իայց յետ ամենեցուն սոցա արժան
է զենաւիցն վեհագոյն և զյոյժ ցան-
կալին կարգել զանանուն Պատմութիւն
Հայոց , զՃոխագոյն՝ ոչ միայն քան
զայլս 'ի վերոյգրեալ պատմացոյ , այլ
թէ և քան զամենայն մատեանս՝ յորոց
վկայութիւն առնու Ստեփ . զի իբրև
չորս հարիւր վկայութիւնս բառից 'ի
մէջ բերէ 'ի մատենէ անտի , և պատ-
մութիւնն ճառէ զՀայկազանց և զԼը-
ռակունեաց , այլ և զկրսեւագոյն հարըս-
տութեանց ազգիս մերոյ . և թուի ինձ
այս այն պատմութիւն Հայոց , զորմէ
գտի նշանակեալ ուրեմն , թէ կը կամ
կը՝ պատմիչք են լեալ Հայոց , յորոց
հաւաքեալ ուրումն գրեալ է ութ գիրս
Պատմութեան Հայոց , որ գտանին ա-
սէ՝ 'ի Սիս և 'ի Սաղմոսավանս . ընթեռ-
նումք և 'ի դիւանս Եջմիածնի զանա-
նուն պատմութիւն Հայոց , գուցէ թէ
և 'ի Եհս անկեալ էր օրինակ մի մեծի
և յոգնափափագելի պատմութեանս , և
անտի եգիտ Ստեփ . առատ նիւթ բա-
ռարանին : Նոխազոյն 'ի մեծի պատ-
մաբանութեանս թուին դէպք Բ Լը-
տաշիսի և որդւոց նորա , զի իբրև ե-
րեսնիցս յիշի Սմբատ ոմն զարմանալի
այր , որ առանց երկբայութեան Իիւ-
րատեանն է քաջն և քան զյոյլովս 'ի
քաջաց արիագոյն . և յետ նորա Տիրան
ոմն արքայ՝ զոր ամենափարթամ կոչէ
'ի Թագաւորս և ամենակարող յամե-
նայնի , որք թէպէտ և ըստ Խորոնե-
ցոյն պատմութեան՝ ոչ Ա . Տիրանայ
և ոչ Բեն 'ի ճահ գան , այլ եթէ չկա-
միցիմք 'ի Հայկազնն ձգել զբանքդ ,
զորմէ ոչ կարծեմ ոճով սրատմութիւն

1 Եօր . սխալ համարիմ զերկրորդ թիւդ գրեալ
ԻԶ . յետ կարգելոյ նախ զ'կը . այն զի առաւել
քան զ'ԻԶ պատմիչք միշտ ծանուցեալ են յետ ԺԳ
գարու :

գրեալ յետնոյ, հարկ է դարձեալ յառաջինն Տիրան Մշակունի հանել, կամ թէ յայլ ոք Տիրան՝ բնաւ անյիշատակ առ այլ պատմիչս, գուցէ Սերին Հայոց թագաւոր: Բայց թողեալ աստանոր զինդիր՝ որ արտաքոյ է առաջարկութեան ճառիս, գլխաւորեացուք զսա անցեալ և ընդ յետին գլուխ բանիս, թէ զինչ բաց ՚ի պատմչացն այլ նշանաւոր իրք կամ մատենագրութիւնք յիշատակին ՚ի Բառարանիս:

Ե. Այնչ երկբայիմ զի ընտիր ճաշակ բանասիրացոյ աստատին սլացաւ ՚ի կաճառս Սկեղինիկ թարգմանչաց դարուն, խուզել նորս ՚ի նոցայն վաստակոյ: Բայլ ինձ աւանդ, որ ոչ կարեմ յայսմ մասին որպէս ՚ի պատմչացն ճախաբար բաշխել աւար. սակայն և այս միւրթարութեան, զի թէպէտ և սակաւք յիշին առ Ստեփ. թարգմանչաց յիշատակք, այլ ընտրեւագոյնք ՚ի նոցանէ են, Ս. Խորոնեցի, Սամբրէ, Լազնիկ և Լաղիշէ. նշանաւոր ՚ի բնաւն և ճոխագոյն ՚ի նշխարս բանից՝ դարձեալ յամենայնի յառաջագէմն Խորոնեցի գտանի. և նոր ինչ գրաւոր վաստակ սորա Պիտոյիցն գիրք են, զոր թէպէտ և մեք ունիմք անթերի, և նոյն ինքն Ստեփ. ՚ի կարգել զՊէտք բառս՝ վկայէ այնչափ գլխովք բովանդակել զգիրսն՝ որչափ մերս ունի տպագիր, սակայն ՚ի կարգս բառիցն յաւելու յիշատակել գրեալ ՚ի նոյն չափ ևս գլուխս ՚ի գրոց Պիտոյից, ընդ բնաւ զթղուխ. և որպէս ՚ի ստորե գլխոցն տըպագրելոց առ ՚ի մէնջ կարգէ Ս. Խորեն. Պիտ. և զգլխահամարն, այսպէս և զայլոցն կարգէ. և քանզի և շարագրութիւն բանիցն յար և նման է ոճոյ ծանօթիցն մեզ գրոց Պիտոյից, որպէս ՚ի ստորակարգեալ հատուածոցս երեւիցի, ապա թուի ինձ թէ Խորոնեցին կամ թողորոս աշակերտ նորա յետ առաջնոց՝ ծթ գլխոցն՝ յաւել և զայդոսիկ

1 Կամ թէ այլ ոք ՚ի ճարտասանից ժամանակին յաւել զայդոսիկ, որպէս Եղբան Անգեղացի

իրբե Բ մասն կամ յաւելուածս, որպէս ահա և ՚ի տպագրեալն առ ՚ի մէնջ կան յաւելուածք նշանակեալք Գ. գլուխք: ԻՄ տառէ և անոր հաւաքեալ է իմ վաթսնիւ չափ վկայութիւնս, զի զանց զառաջինն արարեալ էի՝ . . .

3 Ետ Սովսիսի արժան է դասել զեղբայր նորին զՍամբրէ, քանզի և սորա քան զայլն բաղմաթիւ են վկայութիւնքն. զսորա բաց ՚ի միոյ կամ յերկուց ճառից՝ չունիմք մեք այլ ինչ գլուխած, բայց գիտեմք զի է նորա գրեալ և Պատմութիւն, և կարծիք են թէ և մեկնութիւն 3 յովհաննու աւետարանին. և ահա մեկնական բանից են հատուածքս զոր Ստեփանոս ընծայէ, բայց ոչ 3 յովհաննու այլ գրոց Սովսիսի՝ որպէս կարծեմ*.

Շանթից հրացմամբ կայծակունք արձակին և սիրով Տեառն հրացեալ սիրաք:

Սողոմոն ոչ մանկաբար այլ ծերաբար վարէր զթագաւորութիւն իւր:

Յետնաբար մեզ ասելի է և յաղագս նեւինն:

Աստուած միայն նախագիտէ զամենայն ընելոցն:

Չբանին մարմնացելոյ նախածանօթութիւնն ունէին հրեշտակք:

Սերմանական գործովք զիւր ապրուստն ունի:

Գրեցին նոքա բազում ինչ սխալուստս, զի ոչ յԱստուած . . .

Չի որք զսերմանիս վերասփռեն զհարկւրապատիկն շահին:

Ըզնիցն իւրեանց փափագականաց սուրբքն հասին:

Ընդ այնքան ժամանակ ոչ փոսացան մարմինք սրբոցն:

Աշխարհ օրինագրութեամբ թագաւորաց յարգարի:

Աստուծանկցի երկուցս հարազատաց եղբարց և ազնուագոյն գրչի Լաղիշեայ բանից սակաւ հատուածք են առ Ստեփ. և ոչ նշանակեալք յոյց գրոց:

Իսկ երիցագունի քան զսոսա աշակերտին Սեսրոբայ և Սահակայ՝ Լազնիկայ քաջի՝ բաց ՚ի պատմական նշխա-

կամ Ղազար, կամ Խոսրով, զի և յետնոյս ընծայի նկարագրութիւնն Մենամարտութեան Դաւթի և Գողիթիութեան ՚ի ճառքնորի ուրեմն գիւնանաց Էջմիածնի:

1 Աստանոր խմբագրէ ճառախօսն զվկայութիւնն յորս գտանին բառք նորագիւտք արտաքոյ հայկազնեան բառարանին:

րացն , գտանին առ Ստեփանեայ և դոյզն նշխարք խրատական բանից :

Յետ ոսկեդարեան թարգմանչացո՛նչանաւորք են Վերականգն յիշատակեալք 'ի Ստեփանոսէ , թէպէտև ոչ յաճախ . և են սորա՝ Սովսէս որ է նոյն ինքն Վերդողահայրն , զորոյ ունիմք մեք էջս ինչ բանից 'ի հինքերականի , իսկ առ Ստեփ . այս և եթ վըկայու թիւնք ածին 'ի նմանէ * .

Որպէս շրջապատել զաւելորդս :
Հնչէին Սրնգական ձայնարկութեամբ :
Երթային տասնականք :
Զգուսանական դելելիկան՝ քնարական քերդու թիւնս ասէ :

Բ . Վերական է Ստեփանոս , սորա ևս հատուածք սակաւ նշանակին 'ի լուսանցս հին օրինակի մեկնութեան միոյ քերականի առ մեզ , յունարէն գրով իսկ 'ի Ռաուարանի աստ զայս և եթ վըկայու թիւն գտանեմ * :

Զարհատոն քերականական ամենեցուն կարեոր՝ շարամեկնել յանձն առաք :

Գ . Վերական է Համամն նախայիշեալ , յորմէ հատուածս բանից երկարս ընծայէ մեզ Լըզնկացի յընդարձակ հաւաքման քերականին իւրում . երկու կամ երեք վկայու թիւնք են սորա առ Ստեփ . որպէս * .

Ծառաստան , նոճաստան , թթենոց :
Ծաղկոց Տորրանոց են պարունակքս :
Զհաւն Փաղարիկ և մեք ըստ Յունաց փաղարիկ ասեմք :

Դ . Վերական յիշի կրճատ անուամբ Ղազ որ թուի Ղազիկ , թէպէտ և այլուր չիք իմ լուեալ քերական Ղազիկ անուն , բայց չիք տեղի անհաւանու թեան ընդունել և զդա 'ի թիւս քերականաց կամ մեկնչաց նորին , յորոց արդ յիշեալք Յովհ . Լըզնկացի յիշատակեալ զ() ուսէս , զ() աւելի , զ() արսեղ , զ() համամ և զ() ազիստրոս , գտի ասէ և այլ երիս հինքերականս առանց աւնուան , յորոց մի արդեօք իցէ և Ղազիկս , թէպէտ և կան և այլ քերականք արտաքոյ թուելոցդ Լըզնկացւոյ , որ

պէս Ստեփաննոսն վերոյիշեալ , Սամբրէ , այլ և Լըզնկ օրպէս ասի ուրեմն :

Յետ թարգմանչացդ և Վերականաց՝ նշանաւորք 'ի Ստեփանոսէ յիշատակեալք՝ մնան երկու վարդապետք թկամ ժ դարու . Տիրան և Լրամ . Տիրանայ գրուած 'ի Ստեփ . Ռաուարանի թուի միայն Սեկն . Նննդոց , յորմէ և զվկայու թիւնն բերէ , հանդերձ նշանակաւ գլխահամարոց :

Կան Տիրանայ և թուղթք հաւատոյ գրեալ առ Սենքերիմ արքայ Լըծր . և պատասխանիք պէսպէս հարցմանց թագաւորացն Լըզնկացի Լպտմենհի և Փիլիպպէի , որք յիշատակին 'ի Ճիէ թիւ մատենից Լըմիածնայ , և առ մեզ հատուածք բանիցն 'ի գիրս վկայութեանց ճառին զընու թեանցն Վրիստոսի : Իսկ Լրամայ է թուղթ առ Լտոմ Լնձեացեաց Լըխան , որ և սա գտանի արդ յիշեալ մատենից Լըմիածնայ , իսկ առ Ստեփանոսի հատուածք են :

Օտտ 'ի սոցանէ ոչ յիշեմ զայլ որ նշանաւոր , բայց զտաղս ինչ Սագիստրոսի արտաքոյ ծանուցելոցն մեզ , և երկուս մատենագիրս , մին նշանակեալ Յուս . Գ . և բան 'ի նմանէ : “ Վան . ” զի զյապաղմունս զինուց զորս իւրեանց անուամբ բաղասեցին՝ յընկէ . ” րաց անձնէ պատառէին ” : Լը միւս Ղաւիթ . Լկար . որ իցէ արդեօք մեծ իմաստասէրն Լնյաղթն Ղաւիթ , այլ ոչ գիտեմ զինչ նշանակէ Լկարն :

Ղատանին և տողք ինչ տաղից յանգաւորք կարի բարեբիկ , առանց անուան մատենագրի , յորոց սակի են այսոքիկ .

- 1 Ծով հանդարտիկ ալեակ մեղմիկ
Զտուփըն տանէր յարքայ գըստրիկ :
- 2 Ի կոհակաց Աքերոփնին
Ոչ որ զերծաւ անկեալ 'ի նմին :
- 3 Տեսի գանգրուկ սրղայ մանուկ
Զգեղջաքնակ եղինս հոտ ժանտ արօրի :
- 4 Գնդախաղացքն յար ճեմէին
Զգընտակս արձակս քաջ ճոճէին :
- 5 Ըրջակապեա զգօսիդ ուժգին
Մատիւր 'ի մարտ ընդ Գարեգին :
- 6 Տուր աղեղնիկ իմ որդեկին
Զի խաղացի ընդ ձեր մանկտին :
- 7 Մի տար գիւին քեզէն առ թիկ
Զի մի լիցիս նորին որսիկ :

- 8 Գարունն առնու զսերմանին ,
Ամառն սայ զատոքագինն :
9 Արգիւնաքաղ մըջինն յամառն
Համբար առնէ ինքն իւր ձմառն :
10 Գիշերացեալ Հայոցս ազգին
Ճրագունք անշէջք երկուք վառին :
11 Բարձրաբերձ եղեւնիկ
Մերս ունի գարաստիկ :
12 Դսարիկ իմ սիրուն
Զխմիգ ես թաղծուն :
13 Դընէր 'ի քուն ձայն Լալային
Զայն գեղեցիկ արքայորդին :
14 Այլք ձեռնակայթք պարս առնէին
Միմեանց ըզհետ 'ի ման գային :
15 Մանեկաւոր աղջկունքն ելին
Եւ ընդ փողոցս ողբս երգէին :
16 Զտիգունն առեալ յիւրում ձեռին
Խաղայր ճոճէր արքայորդին :
17 Սարեկիկն սարսափէր իբր ըզլերմոս և զգիւ
ԼաՀար
Իբր ըզգունսն չարփարազան ինքն զարնէր
Ինքն խաղայր :

Աւետ. Ի.

Ուրոյն յայսցանէ թուի գտեալ Ստեփանոս և տաղ մի զթուչնոց պէսպէս չափաւ , զի ոչ սակաւ տողք են նկարազրականք զբարուց հաւուց , որպէս .

Արտուտիկն զընէր վեղար
Զերգ աբեղայ աղօթարար :
Յանձըն հագէր կարմիր կապայ
Եւ 'ի ներքուստ դեղին աստառ :
Զագունն 'ի բունկին
Զայնէր քաղցրագին :
Ագռաւն ոտիւք քորէր զգետին
Գոռայր ձայնիւ զվաղն իւր գարձին :
Կարգան երգհաւք քաղցրաձայն
Լընուն զանտառն ամենայն .
Իսկ թրխկատարն 'ի գագաթան
Ունի վեղար սեւագունեան :
Իսկ Լըսեռնիկն իբր խելագար
Տայ զվիզն 'ի շուրջ ինքն անգագար :
Սալամըն գայր իբրև զխաբաւ
Պէսպէս պուտիւք զարգարանաւ :
Յոպրպիկն էր զարգարեալ
Գլուխն ունէր թագ ու կատար :

Հուսկ ամենայն գիտելեացս յաւելից և զայս ոչ աննշան 'ի Ստեփանոսէ . որ ոչ գիտեմ ուստի առեալ զանուանս Հայ ամսոցս ոչ հայեցիս ասէ , այլ քաղդէացիս , և կարգեալս 'ի 'Վաթնաստարայ Բաբելացւոյն արքայէ , այն որ կարգեաց և զհռչակաւոր թուականն Բաբելոնի 747 ամօք նախ քան զՎրիստոս , և յանուն նորա կամ աստեղագիտի նորա 'Վաթնազարդայ ասէ կոչեցեալ զառաջին ամիսն 'Վաւասարդ , որ ոչ սակաւ

հանգիտութիւն ունի ձայնի և ստուգութեան բերէ ցոյցս . թէպէտ և ոչ հաւասար նմին վարկանիմ զայլոց ամսոց անուանս , յորոց զ'Հոռ , Լըաց , Սեհիկ , Սարերի , Սարգաց և Հրոտից՝ Պարսից անուանս ասէ . զ'Նահի , Սահմի և Տրէ՝ քաղդէացիս , զ'Վաղոց՝ Սալաց բառ , և զ'Լըեգ միայն Հայոց : Օրոց զքննութիւն այլոց թողում , հանդերձ այլովքն , և ակն ունիմ թէ ներողասէր կաճառդ ոչ իբրև անթերի առ յինէն համարեալ ունիցի զխօսս զայսոսիկ . քանզի և ոչ մանրամասին քննութեամբ ընթերցեալ էր իմ զբառաւորանն , առ 'ի տալ զրոյց զայնմանէ , այլ որ ինչ ինձ 'ի պէտս էր՝ զայն միայն հաւաքեցի յայնժամ , և այժմ յառաջնոցս նշանակելեաց զսա շուտագրեցի :

Իսկ 'ի կնիք բանիցս 'ի պարծանս հեղինակի Բառարանին արժան համարիմ յիշել և զճոխութիւն բառիցն , զոր թէպէտ ոչ արկի 'ի թիւ , այլ ոչ շատ սրկաս քան զմերոյս մեծի բառարանի կարծեմ , իցեն իբրև 4500 կամ 5000 բառք նորագիւտք 'ի նմա , զի իմ 4200 բառս նշանակեալ է անտի յիմում Լըձեռն օրինակիս , ունելով յառաջագոյն նշանակեալ 'ի նմին աւելին քան զայն այլուստ բառս անտիպս . և երկրորդ զմեծութիւն գործոյն՝ վասն տաժանելի վաստակոցն , զոր քաջ գիտեն և վրկայեն որք յոբելեան երկամբք զմերս Հայկազնեան բառագիրս կառուցին , և Ստեփանոս միայնակ՝ որպէս կարծեմ , կանգնեաց զիւրն՝ բովանդակ դարու միով յառաջ քան զսա . վասն որոյ և 'ի վերայ ամենայն թերութեանցն՝ որք նշմարիցին 'ի նմա , մեծ են վաստակք առնն և փառք՝ եթէ ոչ քան զհասուրց , գէթ քան զյառաջագոյն քան զինքն եղելոց և մեզ ծանուցելոց Հայկազն Բառագրողաց :

Հ. Ղ. Մ.